

Ideja Srednje Europe Františka Palackog

TIHOMIR CIPEK

Fakultet političkih znanosti, Sveučilište u Zagrebu
Zagreb, Republika Hrvatska

U tekstu se analizira ideja Srednje Europe češkog mislioca Františka Palackog. Ukazano je na kontekst njezinog oblikovanja i glavne značajke utemeljene na liberalnoj ideji narodnog suvereniteta, mitu o slavenskoj demokratskoj tradiciji i federalističkoj ideji. Na osnovi svog poimanja demokracije i federalizma Palacký je oblikovao austroslavističku koncepciju Srednje Europe koja nastoji omogućiti slobodan razvoj srednjoeuropskih naroda te im u okviru srednjoeuropske federacije naroda i država, preuređene Habsburške Monarhije, nastoji jamčiti zaštitu od agresivnih planova njemačkog i ruskog imperijalizma.

Gljučne riječi: Srednja Europa, Habsburška Monarhija, Česi, Slaveni, narodni suverenitet, federalizam, demokracija, nacionalni identitet

Ideje Srednje Europe mnogosložne su kao i politička strujanja 19. stoljeća, a obrisi Srednje Europe mijenjali su se obzirom na političku upotrebu tog pojma. Neupitno je da se u europskoj povijesti političkih ideja, pojam Srednja Europa javlja u trenucima političke, društvene i geopolitičke krize, koja traži promjenu granica i novi ustroj Europe. Na taj se način oblikovala ideja Srednje Europe Františka Palackog. Ona se javila u vrijeme međusobnog nadmetanja germanskih i slavenskih koncepcija Srednje Europe i predstavlja jednu od prvih slavenskih ideja nove političke organizacije ovog dijela Europe.

Germanske su ideje Srednje Europe ovaj prostor doživljavale kao federaciju ili konfederaciju zemalja pod njemačkim ili pak pod utjecajem Habsburške Monarhije. Osnovni je cilj ovih koncepcija ujedinjenje njemačke nacije i nastojanje da se novom političkom organizacijom ovog prostora spriječi prodor ideja Francuske revolucije i velikoruskog carizma koji se često maskirao u panslavizam.

Srednja Europa kao koncepcija germanskih krugova spada u krug ideja koje u osnovi imaju predodžbu drugačijeg njemačkog razvoja, njemački "posebni put". Njemačka se nacija prema ovim idejama trebala okretanjem prema Istoku „očistiti“ od utjecaja Zapada, dobiti novu snagu i vratiti se svojoj vlastitoj anti-kapitalističkoj mladosti. Konzervativna "revolucija" koje je često činila idejnu osnovu germanskih koncepcija Srednje Europe odbijala je društvene i političke forme života Zapada: demokraciju i industrijsko društvo.¹ Germanskim ide-

jama Srednje Europe, koje zagovaraju prodor na Istok i njemačku dominaciju, suprotstavile su se slavenske ideje Srednje Europe.

Slavenski su mislioci sanjali o Srednjoj Europi kao političkoj zajednici samostalnih država malih naroda koji bi stupili u federativni ili konfederativni savez da bi se zaštitili od njemačkoga "Dranga nach Osten" ili agresivne politike Rusije. Doduše i kod njih je kao obrambeni refleks ponegdje prisutan plan slavenske dominacije u Srednjoj Europi. Svoju viziju slavenskog nacionalizma i "slavenske uzajamnosti" iz kojih se nadaje njihova srednjoeuropska ideja i austroslavizam, zasnovali su na shvaćanju o osobitim odlikama Slavena. Zanimljivo je da su upravo njemački autori svojim tezama o Slavenima potakli viziju slavenskih mislioca o veličini i slobodarskoj misiji slavenskih naroda.

Začetnik teza o nacionalnom jedinstvu svih Slavena bio je August Ludvig von Schlözer (1735.-1809.). No na slavenske je mislioce neusporedivo veći duhovni utjecaj ostvario Johann Gottfried Herder (1744.-1803.) čije su ideje preko Kollara i Šafarika - koji su se s njima upoznali tijekom studija u Jeni - ušle u duhovni obzor većine slavenskih ideologa. Herderovu je koncepciju prihvatio i František Palacký, a preko njega je utjecala i na hrvatske mislioce.² Herder je u svojem djelu "Ideje za filozofiju povijesti čovječanstva" pisao hvalospjeve Slavenima i slavenskom duhu. Njegova čuvena rečenica: "Tko ne voli materinji jezik, slatke zvuke djetinjstva, koji se oglašuje na glas domovine, ne zaslužuje ime čovjeka", nadahnjuje mlado liberalno-nacionalno građanstvo srednjoeuropskih slavenskih naroda. Shvaćanje povijesti kao neprekidnog napretka u ljudskosti, humanitetu, osnova je Herderove teorije. Iz nje izvodi svjetsko-povijesnu zadaću Slavena, koji kao miroljubivi narod jamče humani razvoj ljudskog roda. Suprotstavljeni ratničkim i nomadskim Germanima, Slaveni su zalag budućnosti. Time je opovrgnuta dotad prevladavajuća teorija o superiornosti nordijskih naroda, čiji ratnički duh vlada poviješću. Prema Herderu, Slaveni tvore osobit narodnosni kulturni tip, čija se jedinstvenost ogleda u jeziku i demokratsko-miroljubivom duhu.³ Teza o narodu čiji se identitet i samosvojnost očituje u jeziku i kulturi, te osobito ideja o svjetsko-povijesnoj zadaći Slavena - kao naroda budućnosti - zahvaljujući djelovanju Jana Kollara, opće je prihvaćena od slavenskih mislioca.

Sredinom 19. stoljeća Herderove su teze u središnjoj Europi utjecale na razvoj ideja "slavenske uzajamnosti", austroslavizma i panslavizma. "Slavenska uzajamnost" i austroslavizam prihvaćene su od slavenskog građanstva Habsburške Monarhije, dok je panslavizam imao svoje pristalice uglavnom u Rusiji, gdje je često značio dominantnu i vodeću ulogu Rusije u oslobođenju neslobodne slavenske braće, pretvarajući se u ruski mesijanizam. Nasuprot tomu, "slavenska uzajamnost" i austroslavizam nastoje očuvati Habsburšku

¹ Opširnije vidi: Tihomir CIPEK, „Mitteleuropa. Prilog povijesti germanskih ideja Srednje Europe do 1919. godine“, *Politička misao*, 34/1997., br.1, 154.-167.

² O utjecajima ideja F. Palackog na hrvatsku političku misao, vidi, Damir AGIČIĆ, *Hrvatsko-češki odnosi na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće*, Zagreb, 2000., 86.-92., 96.-103.

³ Detaljnije vidi: J.G. HERDER, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, u: *isti*, *Sämtliche Werke*, sv. 14., Berlin, 1909.

Monarhiju preuređenu u zajednicu ravnopravnih država i naroda. Stoga su unutar austroslavizma nastale različite ideje novog političkog oblikovanja Srednje Europe. Upravo je František Palacký bio njihov rodonačelnik.

* * *

U okrilju liberalnih i nacionalnih idejnih strujanja 1848. godine rađala se ideja austroslavizma i Srednje Europe malih nezavisnih naroda Františka Palackog (1798.-1876). Ovaj se češki preporoditelj, povjesničar i političar istaknuo svojim djelom o husitima i povijesti češkog naroda. Znanstvena, a još više politička djelatnost i misao Františka Palackog odredila je duhovni obzor češke inteligencije i intelektualni život praškog sveučilišta. Godine 1831. osnovao je kulturno- znanstveno društvo „Matica češka“. Istakao se kao voditelj češkog nacionalnog muzeja, pisac utjecajnog djela „Povijest češkog naroda u Češkoj i Moravskoj“, a uspio je i u politici, pa je kao 1861. godine izabran za poslanika u bečkom Reichsrathu (Carevinskom vijeću). Njegovo pismo Frankfurtskom parlamentu, ideja Srednje Europe kao federacije država i naroda na prostoru Habsburške Monarhije, inzistiranje na prirodnom i historijskom pravu nacije na samoodređenje te ideja slavenske uzajamnosti, utjecala su na integraciju češkog naroda u modernu naciju i potakla rodoljubiva nastojanja češke inteligencije.⁴ Vrijednosti koje Palacký pripisuje češkoj povijesti, njegova projekcija slavne češke prošlosti, postaju vrelo ideja ne samo za češku, nego i za intelektualnu elitu ostalih slavenskih naroda u Monarhiji. Na taj je način potaknuo njihovu borbu za nezavisnost.

Ideja Srednje Europe Františka Palackoga oblikovana je u vrijeme “buđenja naroda” revolucionarne 1848. godine. Svenjemački parlament u Frankfurtu na Majni je pozivom na okupljanje svih Nijemaca uznemirio slavenske političare Habsburške Monarhije. František Palacký je na poziv da sudjeluje u radu svenjemačkog parlamenta u Frankfurtu na Majni odgovorio idejom “austroslavizma” koja je zagovarala slavensku solidarnost u Monarhiji, “velikonjemačkoj bujici” trebao se suprotstaviti složan slavenski bedem. Palackýeve romantične ode slavenstvu, potisnuli su zbiljski događaji - revolucionarno “brujanje” liberalno-nacionalnog građanstva na ulicama Praga 1848. godine. Revolucionarni su događaji, koji su se javili na cijelom prostoru mnogonacionalne Monarhije, bili jedno od njezinih najtežih iskušenja. U to nemirno vrijeme njemačko je revolucionarno liberalno-nacionalno građanstvo postavilo pitanje svenjemačkoga ujedinjenja. Rasprava o ujedinjenju vodila se u Reichstagu, koji je zasjedao od 18. svibnja 1848. godine u Paulskirche u Frankfurtu na Majni. Već sam početak rasprave pokazao je suprotnost između “velikonjemačkog” i “malonjemačkog” programa, dilemu je predstavljalo naoko lako pitanje: tko je uopće Nijemac? Logikom pripadnosti Češke Njemačkom savezu i František Palacký je dobio poziv svenjemačkog predparlamenta iz Paulskirche, formiranog u ožujku 1848. godine, za sudjelovanje u komisiji pedesetorice koja je trebala pripremiti zasjedanje parlamenta. Svojim odgovorom na ovaj

⁴ Opširnije vidi, Georg j. MORAVA, *Franz Palacký. Eine frühe Vision von Mitteleuropa*, Beč, 1990., vidi također, Jiri KORALKA, *Frantisek Palacký (1798-1876)*, Prag, 1998.

poziv predstavio se kao vjesnik češke nacije i zagovornik malih slavenskih naroda iz središnje Europe. "Ja sam Čeh, slavenskog porijekla", započinje Palacký svoju argumentaciju, "i sa svim malim što posjedujem i što mogu stavio sam se i posvetio, potpuno i zauvijek u službu svog naroda. To je narod mali, ali je oduvijek bio svoj, njegovi su vladari stoljećima sudjelovali na njemačkim savezima knezova, ali se sam narod nije ubrajao u njemački narod, a ni drugi ga stoljećima nisu pribrajali tom narodu".⁵ Ovim patetičnim iskazom, uobičajenim za vrijeme narodnih preporoda, odbija poziv Frankfurtskog parlamenta iz Paulskirche. Narastajućem njemačkom nacionalizmu, Palacký suprotstavlja ideju Srednje Europe, koja isključuje Njemački savez. Njegovu bi Srednju Europu tvorila federacija naroda i zemalja Habsburške Monarhije. Ova federacija trebala bi narode Srednje Europe štiti od prodora velikonjemačke sile sa zapada i velikomadžarskog prodora sa istoka, a kao liberal, zazire i od carističke Rusije. Preduvjet ozbiljenja njegove ideje je priznanje ravnopravnosti naroda i konfesija koje žive na prostoru Monarhije. Stoga su u osnovi Palackýjeve koncepcije Srednje Europe tri shvaćanja: prvo, koje govori o izvornoj demokraciji slavenskih naroda, drugo, zasnovano na liberalnoj ideji narodnog suvereniteta i prirodnog prava naroda na slobodni razvoj i samostalnu državu, i treće, koje ovaj dio našeg kontinenta nastoji preurediti pomoću federativnog načela i na taj mu način zajamčiti miran razvoj i prosperitet.

Izvorni smisao za demokraciju i za izgradnju demokratskog političkog poretka pripadao je prema mišljenju Františka Palackog - Slavenima, a među njima danas Češima. Svoje ideje o izuzetnim odlikama navedenih naroda, kojima je nastojao oblikovati češki identitet, Palacký je zasnovao na slavenskom "praustavu". Karakter slavenskog "praustava" vidi u odsutnosti staleških razlika i privilegija svih vrsta. "Praustav", kao izvorna pravednost, ogleda se u ravnopravnosti pred zakonom i političkoj ravnopravnosti svih slojeva naroda. Potrebu za mirom je predstavio kao bitno svojstvo češkog naroda. "Sila se u Češkoj ne temelji na fizičkoj moći, piše Palacký, "nego na prednostima duha, ne na svijetlim junačkim ratnim podvizima, nego na vrlini mira, na mudrosti i pravednosti".⁶ Nastavljajući u istom tonu smatra da Česi "nisu nikad poput Nijemaca i Sarmata bili osvajački, nomadski narod, nego miroljubiv, naviknut na stalna prebivališta... Oni nisu gotovo nikad posezali za oružjem da bi napali, nego uvijek samo za obranu... To je slika, koju nam o životu i biću Slavena ocrtavaju oskudni izvori. Ona se nadopunjava nizom istinske humanosti, koja im je donijela sjaj i dobar glas u inozemstvu"

Nasuprot izvornoj pravednosti slavenskih naroda, smatra Palacký, stoji feudalizam kao njemački tip poretka, s kojim su došle novouvedene staleške

⁵ F. PALACKÝ, "O poměru Čech i Rakauska k říši Německé. Psaní do Frankfurta dne 11 dubna 1848. (K rukaum presidenta Soirona pro výbor 50 osob.)"; u: isti, *Radhost. Sbirka spisův drobných*, dio III., Prag, 1873., 11. Usp., isti, *Gedankblätter. Auswahl aus Denkschriften, Aufsetzen und Briefen aus den letzten fünfzig Jahren als Beitrag zur Zeitgeschichte*, Prag, 1874., 150.

⁶ Franz PALACKY, *Geschichte von Böhmen*, sv.1., 1836., 70. Navedeno prema, Wilhelm FENSTERER, *Das tschechische Nationalprogramm 1848-1938. Ein Beitrag zum Thema Ideologie und Wirklichkeit in der humanitären Demokratie*, Essen, bez. god. izd., 85. Zanimljivo je da češko izdanje Palackýjeve, prvotno na njemačkom pisanog djela nosi naslov, "Povijest češkog naroda u Češkoj i Moravskoj".

⁷ Isto, 85.

razlike, nejednakost u pravu i brojne privilegije. U Njemačkoj i zapadnoj Europi razvijen feudalni sistem trebao se usaditi u Češku i Poljsku gdje nije bilo osvajanja i osvojenih. Dakle, njemački je feudalizam izvana ugradio u Češku, ističe Palacký, karakter uzurpacije i egoizma, te uništio sve plemenitost u odnosu vazala prema gospodararu i obrnuto.⁸

Oblikovanje novih međunacionalnih odnosa i oblikovanje novih država na srednjoeuropskom prostoru srednjoeuropskim je slavenskim narodima, Palacký naravno ističe Čehe, jamčio povratak njihovoj izvornoj demokratskoj tradiciji. Stoga su Slaveni na osnovi liberalnog načela narodnog suvereniteta, trebali na području Monarhije izgraditi novu demokratsku Srednju Europu, koja bi ih branila od njemačkog "Dranga nach Osten" i od velikoruskog carizma. U strahu pred "velikonijemcima" Palacký se uzdao u Habsburgovce. Stoga je njegova ideja Srednje Europe - koja je odredila sve slavenske srednjoeuropske koncepcije - nastojala federalizirati Monarhiju. Federalizam je, doduše, bio načelo i germanskih ideja Srednje Europe, ali u toj je varijanti nastojao sačuvati njemačku prevlast u svakoj od federativnih jedinica. Sasvim suprotno, Palacký je nastojao oblikovati državne jedinice na osnovi državno-pravnog, ali i - od tada sve prisutnijeg - nacionalnog načela. Nacionalno je načelo prihvatio preko liberalizma, točnije uz pomoć liberalne ideje narodnog suvereniteta, pa se pokazalo da su liberalizam i nacionalizam u vrijeme "buđenja naroda" u 1848. bili nerazdvojni. Palackýeva je ideja Srednje Europe polazilo upravo od postavki liberalne ideologije. "Ja sam odlučni liberal", piše Palacký, "to znači da ja pristajem uz to, da u cjelokupnom narodnom životu sloboda, vrhovni zakon, ubuduće tvori pravilo; ja želim ovu slobodu u obliku, koji ne samo da ne isključuje oblikovanje snažne vlade, nego štoviše, koji pomaže njezinom utemeljenju i učvršćenju. Staro načelo oblikovanja je prirodnim razvojem narodnog života postalo isto tako nepodnošljivo, kao i očuvanje nasljednih privilegija i povlastica jedne klase puka nad drugom. Ja podupirem ukidanje svih ostataka feudalizma, pošto se trebaju osigurati i zaštititi istinska prava, ona stoga ne smiju biti kompromitirana povlasticama, naime one su izuzete od prava, dakle očigledna nepravda. Ono što zahtijevam za pojedince i klase, to također želim i nacijama..."⁹

Ukoliko Palackýeve ideje analiziramo u ondašnjem kontekstu ideja o državi, ne može im se zanijekati visoka etičnost. Palacký se naime okreće idejama filozofa liberalizma Immanuela Kanta. Stoga je ravnopravnost nacija za njega čudoredni zahtjev. Naravna sloboda pojedinca, koja je vrelo čudorednog postupanja, vrijedi i za naciju koja u sebi poput pojedinca također nosi moralni zakon. Iz navedenog je citata jasno da su liberali, kao zagovornici načela narodnog suvereniteta suprotstavljenog božanskom legitimitetu vladara, postavljali pitanje oslobođenja nacija i oblikovanja novih država. Osnovne ideje liberalne ideologije u idealističkom obliku širile su se među slavenskim građanstvom i rodoljubnim plemstvom. "Sloboda, jednakost i bratstvo", usta-

⁸ Hermann MÜNCH, *Böhmische Tragödie. Das Schicksal Mitteleuropas im Lichte der tschechische Frage*, Branschwig-Berlin-Hamburg, 1949., 137.

⁹ F. PALACKÝ, *Gedankblätter...*, bilj. 165.

vna država utemeljena na narodnom suverenitetu, prirodno pravo naroda na samoodređenje, bile su prihvaćene vrijednosti među rodoljubnim građanstvom i plemstvom. Štoviše, pošto su Nijemci često u svojim idejama Srednje Europe iskazivali strah pred Francuskom, Palacký i brojni drugi slavenski mislioci odgovarali su veličanjem vrijednosti revolucionare 1789. godine.

Uz liberalizam i tezu o izvornoj slavenskoj demokratičnosti, sljedeća je postavka Palackýjeve srednjoeuropske ideje bio federalizam. Njegova ideja federacije nije zagovarala nekakvu nadnacionalnu tvorevinu, uostalom Habsburška je Monarhija to i bila, nego njezino radikalno preuređenje pomoću kojeg bi se uspostavile zadovoljavajuće unutarnje granice između nacija i njihovih država. Nacije su pak spremne ujediniti se u federaciju isključivo onda, ako se svaka od njih nečeg boji i shodno tomu osjeća potrebu za sigurnošću. Stoga je federalizam u Palackýjevoj političkoj misli imao za cilj da Češku oblikuje kao samostalni dio veće cjeline, te je na taj način zaštititi od imperijalne politike teritorijalnog osvajanja velikih sila. Prije svega od agresivne Njemačke, ali i Rusije. Palackýjev se federalizam kao specifična ideja Srednje Europe također suprotstavljao germanskim (njemačkim) federalističkim idejama, koje su pomoću federalizma zagovarale njemačku prevlast na ovom prostoru. Stoga Palacký naglašava: "Pravo naroda je prirodno pravo: ni jedan narod na zemlji, nema pravo u svoju korist, ni jedan narod nema pravo poticati svoga susjeda isključivo na žrtve, nitko nije obavezan da za dobro susjeda sam sebe zataji i žrtvuje. Priroda ne poznaje vladajuće ni sluganske narode. Ukoliko savez koji obuhvaća više naroda u jednu političku cjelinu želi biti čvrst i dugotrajan, nitko ne smije imati razloga za strahovanje da će ujedinjenjem izgubiti neko od njemu najvrednijih dobara. Sasvim suprotno svatko mora imati sigurnu nadu, da će kod centralne vlasti pronaći zaštitu od svih mogućih napada susjeda. Tada će se potruditi požuriti da centralnoj vlasti pruži toliku moć, da bi ona mogla pružiti potrebnu zaštitu. Ja sam uvjeren da za Austriju još uvijek nije prekasno, tu osnovu ravnopravnosti, *sacra ancora* glasno i bez zadržke proklamirati i tim osnovama dati praktičnu snagu; no trenuci su dragocjeni, ne smije se za ime Boga ni trenutak oklijevati. Metternich nije pao samo zbog toga što je bio najljući neprijatelj slobode, nego i nepomirljivi neprijatelj svih slavenskih nacija u Austriji".¹⁰ Palacký dakle nije protivnik Austrije, a ni Monarhije u cjelini. Naprotiv, smatra da je Monarhija kao zajednica ravnopravnih naroda neizostavno potrebna. Pošto je podunavsko Carstvo nužnost, naglašava Palacký, ono ne može biti ovisno o nekoj sili izvan njega samog, jedino Beč može biti centar Srednje Europe. Sasvim suprotno od ove ideje u Frankfurtu na Majni polazilo se od zamisli da se Beč oslabi ili čak uništi. Podunavska Monarhija mora u svojoj baštini imati od Frankfurta nezavisnog vladara. Proklamiranje jedinstvene Njemačke Palacký odgoneta kao težnju da se Austrija, a s njome i Češka priključe Njemačkoj, čime bi izvršile samoubojstvo. Stoga predlaže da Njemačka i Monarhija ostanu nezavisne, a da u slučaju postojanja zajedničkih interesa eventualno oblikuju carinsku uniju. Proizlazi da se František Palacký protiv velikonjemačke stru-

¹⁰ F. PALACKÝ, O pomeru Čech..., 14. Usp., isti, *Gedankblätter*...,153.

je u Frankfurtskom Reichstagu borio jasnim stavom: da želi biti građanin Habsburške Monarhije, a ne jednog od njemačkih carstva. Pri tom je zagovarao obnavljanje srednjoeuropske Monarhije na federalističkim osnovama, čime je postavio osnove ideji austroslavizma, koji je spadao u jedno od značajnih idejnih strujanja u Monarhiji.

U ime austroslavizma Česi su htjeli poslati svoje zastupnike u parlament u Beč, a ne u Frankfurt. Taj osjećaj lojalnosti zapadnih i južnih Slavena prema habsburškom Dvoru, proizašao je iz straha pred ruskim i mađarskim imperijalizmom, koji je kasnije uzdrmala Nagodba između Beča i Pešte 1867. godine. Austroslavisti su sanjali o trijalistički federativno preuređenom carstvu, a ne o podjeli moći između Austrije i Ugarske, koja je ujedno značila i podjelu hrvatske Trojedne kraljevine, odvojivši Dalmaciju i Istru koje su potpale pod Beč, od matice Hrvatske, koja je sačuvala autonomiju u Ugarskoj.

Politički, Palackýeve teze pokazuju jasan otklon od Rusije i orijentaciju k samostalnoj srednjoeuropskoj Habsburškoj državi pod uvjetom da je Slavenima osigurana ravnopravnost. Ako je ravnopravnost nacija čudoredni princip - za razliku od Hegela za kojeg u povijesti svijeta postoje samo narodi koji su osnovali države i koji u Germanima vidi najviši stupanj razvoja - onda je federalizam, ističe Palacký, ozbiljenje tog principa. Ideju federalizma on dosljedno primjenjuje na cijeli prostor Monarhije. Smatra da se unutar sudetskih zemalja treba ostvariti federacija između Njemaca i Čeha, a u cijeloj Monarhiji između naroda koji žive u pojedinim zemljama. Dakle, svoju povijesnu misao federalizma Palacký primjenjuje na cijelu Monarhiju uvažavajući činjenice povijesnog razvoja. Smatra da se moderno načelo slobode nacije suprotstavlja centralizaciji i da traži federalistička rješenja. Austrija, odnosno Habsburška Monarhija trebala se na neki način očuvati, da bi male slavenske srednjoeuropske narode obranila od velikonjemačkog "Drang nach Osten", ali je ujedno trebala svim narodima jamčiti slobodu. Ovaj je stav iskazao svojom čuvenom rečenicom: „Uistinu, kada austrijska carevina ne bi već dugo egzistirala, u interesu Europe, u interesu humaniteta, moralo bi se požuriti s njezinim oblikovanjem“.¹¹

Federalizam je unutar srednjoeuropske federacije - na prostoru Monarhije - trebao omogućiti samostalan razvoj država-članica. Navedeno je načelo jamčilo stvaranje novih nacionalno-političkih zajednica odnosno država, a pri tomu su se zagovornici slavenskih ideja Srednje Europe naizmjenično pozivali na "historijsko pravo" i "prirodno pravo". Pokazalo se da je ideja federalizma bila glavni dio političkih planova o novom ustrojstvu srednjoeuropskog prostora. Pomoću ove ideje nastojalo se nanovo preurediti izuzetno složenu multi-etničku, konfesionalnu, kulturnu i gospodarsko-socijalnu strukturu prostora Habsburške Monarhije. Na taj je način, pomoću federalizma, Palacký nastojalo pomiriti vladavina Habsburgovaca s pravom nacija da oblikuju vlastite države. Ovo je rješenje trebalo dovesti do harmoničnog razvoja u konfliktnom prostoru Srednje Europe, koje će omogućiti da se podjednako ostvari suverenost naroda i oblikuju suverene države.

¹¹ *Isto*, 14. Usp. *isto*, 152.

Svoju koncepciju federativne Srednje Europe Palacký je objasnio na zasjedanju austrijskog parlamenta u Kromerizu 25. siječnja 1848. godine. Potrebu federativnog uređenja podunavske Monarhije izveo je iz načela ravnopravnosti nacija. Istakao je da ovo načelo jamči emancipaciju Slavena i Vlaha (Rumunja) u Austriji, koja još nije provedena. Ustvrdio je da se unutrašnjopolitička stabilnost srednjoeuropske Monarhije, zasnovana na nacionalnoj ravnopravnosti, može postići ukoliko se ona preuredi na federativnom načelu. Smatra da se kombinacijom etnografskih i povijesnih načela, trebaju oblikovati "nacionalno-povijesne zemlje" te ustrojiti kao autonomne cjeline unutar Monarhije.

Palacký je kao autonomne cjeline naveo sljedeće "zemlje": 1. Njemačko-austrijsku, 2. Češku, 3. Poljsku, 4. Ilirsku, 5. talijanske zemlje. Istovremeno je zemlje koje nisu zastupljene u Reichsratu podijelio na: 6. južnoslavenske, 7. mađarske, 8. vlaške zemlje. U njemačko-austrijsku cjelinu ubrojio je teritorij iznad i ispod Ennsa, Štajersku, Korušku, Salzburg, njemački Tirol i Voralberg. Drugu cjelinu tvorili bi njemačka-Češka, Moravska i Šlezija, dok je Slovačku pribrojio Mađarskoj. Zanimljivo je da u Češku ubraja dijelove ove zemlje s većinskim njemačkim stanovništvom, s argumentom da je "Češka kotao koji se ne može podijeliti, a da se ne uništi". Ovom je tezom odustao od dosljedne primjene nacionalnog načela, te je na prvo mjesto stavio svoje shvaćanje čeških nacionalnih interesa. U treću cjelinu ubraja Galiciju, Krakov, Bukovinu i mađarsku Ruteniju na Karpatima. U četvrtu bi "ilirsku" autonomnu cjelinu prema njegovom prijedlogu spadale Slovenija, slovenski dio Štajerske, Koruške i Kranj te Istra. U talijanske je zemlje ubrojio talijanski dio Tirola, Lombardiju i Veneciju. U šestu "južnoslavensku" autonomnu cjelinu prema prijedlogu Palackog spadaju Dalmacija, Hrvatska i Slavonija te Vojvodina. U sedmu cjelinu ubrojene su Mađarska i dio Sedmogorja većinski naseljen Mađarima. U osmu cjelinu "vlaške zemlje" spadao bi romanski i "vlaški" teritorij u Sedmogorju, Mađarskoj te Bukovini.¹²

Navedeni je plan kao i cjelokupna ideja Srednje Europe Františka Palackog bremenita brojnim poteškoćama. Na ovom je prostoru teško jednoznačno odrediti teritorij pojedinih naroda i uopće sam pojam nacije. Naime, srednjoeuropski narodi ne žive u jasno zatvorenim granicama, nego su često izmješani i da je zbog toga kolektivna želja i teritorij pojedine nacije teško određiva.¹³ Osim toga on tada još nije odredio što podrazumijeva pod pojmom autonomije, koje bi poslove obavljale autonomne cjeline, a koji bi pripali središnjoj vlasti srednjoeuropske Monarhije.

Svoju ideju o novom ustrojstvu Srednje Europe razradio je u Havličekovim "Narodnim novinama" gdje je 21. prosinca 1849. objavio programatski članak pod naslovom "O centralizaciji i nacionalnoj ravnopravnosti u Austriji", kasnije je taj članak nadopunio i objavio kao knjigu "Idea státu rakouského" na njemačkom "Österreichs Staatsidee" 1865. godine. U ovom je djelu zaključio da bi upravo zbog raznolikosti nacija "Austrije" (ovaj se pojam odnosi na cjelokupnu Monarhiju op. T.C.) i njihova ravnopravnost trebala biti nezaobilazna osnova

¹² H. MÜNCH, *Böhmische Tragödie...*, 208.-209.

i moralni temelj Carstva. Stoga vladavina Nijemaca i Mađara nad Slavenima i Rumunjima mora biti okončana, u protivnom će se sa pozicije prava, ponovo pasti na pozicije sile i neravnopravnosti. Pravna država će se za Čehe pretvoriti u državu sile, a mir u rat. Središnja vlast koja se služi isključivo jednim jezikom, odstraniti će sve ostale jezike iz područje više administracije. Takva neravnopravnost, naglašava Palacký, skriva u sebi smrtnu opasnost za sve nacije. Nadalje smatra da narod kojem je zauvijek oduzet svaki parlamentarno politički život, dok ga njegovi susjedi u punoj mjeri uživaju, mora prije ili kasnije kao nacija odumrijeti, a protiv takve smrti nema spasa. Naglašava da Austrija mora svim svojim narodima jamčiti očuvanje njihovog identiteta.

Rješenje za međunacionalne sukobe u Monarhiji vidi u razdvajanju središnje državne vlasti od vlasti federativnih jedinica. Smatra da bi za opstanak Monarhije bilo nužno da habsburški Dvor kao vršitelj centralne vlasti, upravlja: vanjskim poslovima, kopnenom vojskom i mornaricom, državnim financijama, trgovinom te prometom i vezama. Nadalje, Palacký ističe, da bi bilo poželjno da se ujednači pravni sustav, kako u jednom dijelu Monarhije nepravda ne bi opstojala kao pravo. Osim navedenih ministarstva, svi ostali poslovi političkog, gospodarskog i kulturnog značaja, potpadali bi pod nadležnost "zemaljskih vlada" odnosno "narodnih" cjelina (federativnih jedinica), njihovih parlamenata i tijela samouprave. Svaka administrativno politička cjelina ili prema nacionalnoj strukturi oblikovana grupa "krunskih zemalja" imala bi na vrhu svoje administracije vlastitog ministra, koji bi bio ravnopravan carskom ministru u Beču. Federativne jedinice, odnosno savezne države, oblikovale bi zasebne vlade zadužene za obavljanje autonomih poslova. Na području Carstva oblikovalo bi se sedam ministarstva i to za sljedeće zemlje: 1. njemačke, 2. čehoslovačke, 3. poljskorusinske, 4. mađarske, 5. rumunjske, 6. južnoslavenske i naposljetku 7. talijanske. Navedene bi zemlje tvorile samostalne federativne jedinice. Svaka od pobrojanih zemalja konstituirala bi vlastite zemaljske parlamente i kasacione sudove. Oblikovao bi se i zajednički parlament (Reichsrat). Taj bi parlament bio sastavljen od viđenih ljudi svih nacija Austrije, a dijelio bi se na uži sastav sa sjedištem u Beču i širi sastava, čiji bi članovi bili odabrani zastupnici svih zemalja.¹⁴ Dakle, iako to Palacký nigdje ne navodi, za pretpostaviti je da bi zajednički parlament tvorila dva doma. Prvi, možemo ga nazvati opći dom, u kojem bi bili predstavljeni svi građani Monarhije te, drugi, nazovimo ga zemaljski dom, u kojem bi sjedili zastupnici

¹³ Nastojeći se strogo držati nacionalnog načela na istom je kromeriškom zasjedanju Reichstaga svoju ideju preuređenja Habsburške Monarhije iznio i slovenski zastupnik Matijaž Kaučič. U svojem je planu Austriji podijelio na: 1. češku - Češka ili Čehovijen, 2. njemačku - Češku ili Bojerheim, 3. Austriju iznad i ispod Ennsa i Salzburga, 4. njemačku - Štajersku i Korušku, 5. slavensku - Štajersku, Kranj i slavensku obalu kao Slovenija, 6. Šlezija, 7. Moravska, 8. njemački - Tirol i Vorarlberg, 9. Welsch-Tirol, 10. talijanski dio obale, 11. Dalmacija, 12. poljska ili mazurska Galicija, 13. rutenska - Galicija, 14. Bukovina. H. MÜNCH, *Böhmische Tragödie...*, 210.

¹⁴ F. PALACKÝ, *O centralisaci a národní rovnoprávnosti w Rakausku*, u: *isti*, Radhost. Sbirka spisůw drobných, dio III., Prag, 1873., 66.-67. Usp. *isti*, *Österreichs Staatsidee*, Beč 1974., 94.-96., (Pretisak praškog izdanja, 1866.)

navedenih sedam zemalja. Kod svih važnih odluka koje se tiču ravnopravnosti federativnih država ovo bi političko predstavništvo bilo dužno konzultirati stručno mišljenje zemaljskih ministara, odnosno vlada pojedinih zemalja. Na taj je način, ističući vrijednosti konsenzualnog načela, Palacký u svoj plan unio i konfederativne elemente. Isto načelo proizlazi i iz analize načina na koji je nastojao formirati pravni odnos tijela političke zajednice prema građanima. Predvidio je da se zajednički parlament zajednice srednjoeuropskih zemalja i naroda oblikuje na osnovi delegatskog načela. Stoga nije predvidio jedinstvene izbore za zajedničko predstavničko tijelo, nego bi se zastupnici birali posredno, odnosno, bili bi izaslanici svojih matičnih parlamenata. Dakle, stanovnici navedenih zemalja bi prema ideji Františka Palackoga bili građani srednjoeuropskog saveza tek posredno, preko delegiranih predstavnika svojih zemalja. Iz njegovog plana nije dovoljno jasno da li temelj srednjoeuropske političke zajednice sedam zemalja činio jedinstveni ustav – kako je to u federaciji - ili pak za konfederacije karakteristični ugovor međunarodnog prava koji bi međusobno sklapale države članice. Isto tako nije dovoljno jasno određen tip političke odgovornosti vlada federativnih jedinica. Ne zna se da li bi navedene vlade bile odgovorne isključivo svojim zakonodavnim tijelima ili bi bile odgovorne zajedničkom parlamentu. S obzirom na kontekst nastanka srednjoeuropske ideje Františka Palackog nedorečenosti i nejasnoće su zbog političkih i ustavno-teorijskih razloga razumljive. Usprkos tomu, neprijeporno je da je Palacký svojim zagovaranjem ideje prirodnog prava svake nacije na samodređenje potakao sve nacije Monarhije na samosvojnost. Njegov je prijedlog išao za tim da zadrži zajedničke institucije Carstva, ali i da uspostavi osnove za odjeljivanje središnje vlasti od vlasti federativnih država. Podijelile su se kompetancije između parlamenta koji je bio podjeljen na dva doma, narodni i zemaljski. Federalizacijom bi se otvorila mogućnost mirnog suživota nacija Monarhije.

Ideja Srednje Europe Františka Palackog nastojala je povezati pravo Češke nacije na vlastiti identitet i europejstvo. Česi bi svoju slobodu mogli ozbiljiti tek u Europi prihvaćajući vrijednosti Zapada. Stoga je svoju srednjoeuropsku koncepciju zasnovao na liberalizmu kojeg smatra bitnom odrednicom europske političke kulture. Njegova je misao Srednje Europe prije svega nastojala integrirati češku naciju i omogućiti joj slobodan razvoj u vlastitoj državi. Idejom o potrebi očuvanja federativno preuređene Austrije, odnosno Habsburške Monarhije, koja je male srednjoeuropske narode trebala obraniti od njemačkog i ruskog imperijalizma Palacký je utemeljio austroslavizam – ideologiju koja je i među hrvatskom političkom elitom bila izuzetno utjecajna. Federalizam Františka Palackog je naposljetku trebao jamčiti ravnopravnost i slobodni razvoj svih naroda njegovog srednjoeuropskog saveza.

Palackýjev je prijedlog Dvoru, koji se bojavao za svoje pozicije moći, pa se morao ulagivati tada najjačem njemačkom i mađarskom nacionalizmu, bio neprihvatljiv. Ukoliko bi prihvatili njegove ideje i popustili zahtjevima slavenskih naroda Monarhije posvađali bi se s njemačkim i mađarskim nacionalistima, a to si Habsburgovci u osjetljivoj igri moći nisu mogli dopustiti. Franjo

Josip je odlučio presjeći nacionalnu problematiku Habsburške Monarhije Schwarzenbergovim i Bachovim apsolutizmom i na taj način očuvati svoju vladavinu. Radilo se o drugačijem razumijevanju zadaće Habsburgovaca, koji si prema njegovom sudu nisu mogli dopustiti ulogu jamca ravnopravnosti među narodima, nego su se trebali prikloniti ili dogovoriti s jačim njemačkim ili mađarskim nacionalizmom.

Stoga treba ponovo naglasiti da je František Palacký - kao i ostale pristaše austroslavizma - vidio misiju Habsburgovaca i srednjoeuropske Monarhije u čuvanju narode Srednje Europe od velikonjemačke ideje Mitteleurope. Habsburgovci, ovako shvaćenu misiju Dvora, nikada do kraja nisu osvijestili, a kada su od nje definitivno odustali – priklonivši se 1914. agresivnoj politici Njemačke - zakoračili su prema vlastitoj propasti.

SUMMARY

FRANTIŠEK PALACKY'S IDEA OF CENTRAL EUROPE

In this article the author analyzes the idea of Central Europe held by the Czech thinker František Palacký. The context of its formulation is spotlighted as are its main features founded as they are on the liberal notion of national sovereignty, the myth of the Slavic democratic tradition and the federalistic idea. On the basis of his understanding of democracy and federalism, Palacký formed an Austro-Slavist concept which attempted to enable the free development of the Central European peoples. Furthermore, he attempted to, within the framework of a Central European federation of peoples and states (a reformed Habsburg Monarchy), guarantee the protection of these peoples from the aggressive plans of German and Russian imperialism.

Key words: Central Europe Habsburg Monarchy, Czechs, slavic nations, national sovereignty, federalism, democracy, national identity